

הראל בן

"הביאו עלי כפרה שמיעטתי את הירח"

הקדמה

מעמדו של ראש החודש בתורה איננו ברור. הוא מופיע בתורה שלוש פעמים: בפעם הראשונה בפרשת בא, במסגרת הציווי "החֲדֹשׁ הַזֶּה לָכֶם ראש חֲדָשִׁים" (שמות י"ב, ב). בפעם השנייה בפרשת בהעלותך במסגרת מצוות התקיעה בחצוצרות:

וְכִי תָבִיאוּ מִלַּחֲמָה בְּאַרְצְכֶם עַל הַצֵּד הַצֵּדָר אֶתְכֶם וְהִרְעַתְּם בְּחִצְצֹרֹת וְנִזְכַּרְתֶּם לִפְנֵי ה' אֱ-לֹהֵיכֶם וְנוֹשַׁעְתֶּם מֵאִיְבֵיכֶם: וּבְיוֹם שִׁמְחַתְּכֶם וּבְמוֹעֲדֵיכֶם וּבְרָאשֵׁי חֲדָשֵׁיכֶם וּתְקַעְתֶּם בְּחִצְצֹרֹת עַל עֲלֹתֵיכֶם וְעַל זִבְחֵי שְׁלָמֵיכֶם וְהָיוּ לָכֶם לְזִכְרוֹן לִפְנֵי אֱ-לֹהֵיכֶם אֲנִי ה' אֱ-לֹהֵיכֶם: (במדבר י', ט"ו)

ובפעם השלישית, במסגרת 'פרשת המועדות' שבפרשת פינחס:
וּבְרָאשֵׁי חֲדָשֵׁיכֶם תִּקְרִיבוּ עֹלָה לַה' פָּרִים בְּנֵי בָקָר שְׁנַיִם וְאִיל אֶחָד בְּכַשִּׁים בְּנֵי שְׁנָה שְׁבַעָה תְּמִימִם: (במדבר כ"ח, יא)

אזכור ראש החודש בכל המקומות הללו הוא בפשטות בהקשר חגיגי: מצוות קידוש החודש היא המצווה הראשונה שניתנה לישראל כעם, ונותנת להם את הסמכות ליצור קדושה בעולם. גם מתוך ההקשר בפרשת בהעלותך ובפרשת פנחס משתמע שראש החודש נסמך אל המועדות ואל ימי השמחה.

אולם, לא ברור מהיכן שואב ראש החודש את מעמדו: התשובה הפשוטה לשאלה הזאת היא שהחידוש שיש בראש חודש הוא גורם השמחה. זו תחושה טבעית, כל פתיחה של מחזור חדש מהווה אירוע חגיגי. סברא זו, הגם שהיא קצת 'ילדותית', היא כנראה מה שנותן את תחושת החגיגות בהופעתו הראשונה של ראש החודש:

הַחֲדָשׁ הַזֶּה לָכֶם ראש חֲדָשִׁים ראשֹׁן וְהוּא לָכֶם לְחֲדָשֵׁי הַשְּׁנָה: (שמות י"ב, ב)

ועדיין, עלינו לשאול – שמא ישנו עוד רובד נוסף?

הגמרא במסכת חולין אומרת כי החטאת שהביאו בראש חודש, בניגוד לשאר המועדות, מטרתה הייתה לא רק לכפר על טומאת המקדש, אלא לכפר 'כביכול' על הקב"ה ש'מיעט את הירח':

אמר הקדוש ברוך הוא: הביאו כפרה עלי שמיעטתי את הירח!
(חולין ס:)

על פניו, הדברים מעוררים פליאה. איך ניתן לומר שהאדם יכול בכלל להביא כפרה על הקב"ה? מעבר לכך, מה שייך לדבר על כפרה ביחס לקב"ה?

היחס בין החודש לשבת

כדי לחדד נקודה זו, נשים לב שראש חודש הוצמד במספר מקומות במקרא למועד אחר, לשבת. כך אצל השונמית בספר מלכים:

וַיֹּאמֶר מְדוּעַ [כתיב: אתי; קרי: אַתָּה] [כתיב: הלכתי; קרי: הִלַּכְתָּ אֵלַי] הַיּוֹם לֹא חָדַשׁ וְלֹא שִׁבַּת וַתֹּאמֶר שְׁלוֹם: (מלכים ב' ד', כג)

וכן בסופו של ספר ישעיהו:

וְהָיָה מְדֵי חֹדֶשׁ בְּחֹדְשׁוֹ וּמְדֵי שַׁבָּת בְּשַׁבְּתוֹ יָבֹא כָּל בְּשׂוֹר לְהַשְׁתַּחֲוֹת לִפְנֵי אֲמֹר ה': (ישעיהו ס"ו, כג)

גם בפרשת פינחס מוסף השבת ומוסף החודש נמצאים אחד אחרי השני, לאחר קרבן התמיד. עושה רושם כי שתי המערכות הללו הן במובן מסוים הסתעפות של קרבן התמיד: מעבר למחזור היומי, קיימים המחזור השבועי והמחזור החודשי. אבל, דווקא לאור הדמיון נמצא גם השוני הגדול. השבת מסמלת את שלמות התהליך של השבוע:

וַיְכַלּוּ הַשָּׁמַיִם וְהָאָרֶץ וְכָל צְבָאָם: וַיְכַל אֱ-לֹהִים בַּיּוֹם הַשְּׁבִיעִי מְלַאכְתּוֹ אֲשֶׁר עָשָׂה וַיִּשְׁבַּת בַּיּוֹם הַשְּׁבִיעִי מְכַל מְלַאכְתּוֹ אֲשֶׁר עָשָׂה: וַיְבָרֶךְ אֱ-לֹהִים אֶת יוֹם הַשְּׁבִיעִי וַיְקַדְּשׁ אֹתוֹ כִּי בּו שַׁבַּת מְכַל מְלַאכְתּוֹ אֲשֶׁר בָּרָא אֱ-לֹהִים לַעֲשׂוֹת: (בראשית ב', אג)

לעומתה, ראש החודש דווקא מסמל את סופו של תהליך התמעטות הלבנה, ותחילתו של התהליך החדש – מולד הלבנה. כלומר, בעוד

שהשבת מבטאת את שיא השבוע, ראש חודש מבטא דווקא את נקודת השפל. מדוע אנחנו בוחרים דווקא לציין את השפל?

חטאה של הלבנה

רקע

כדי לענות על השאלה הזאת, נתבונן בדברי האגדה במסכת חולין. כרקע לכך, נשים לב לאגדתא הקודמת שמופיעה בגמרא, ועוסקת בבריאת העשבים:

דרש רבי חנינא בר פפא: יהי כבוד ה' לעולם ישמח ה' במעשיו, פסוק זה, שר העולם אמרו; בשעה שאמר הקדוש ברוך הוא למינהו באילנות, נשאו דשאים קל וחומר בעצמן: אם רצונו של הקדוש ברוך הוא בערבוביא, למה אמר למינהו באילנות? ועוד ק"ו: ומה אילנות שאין דרכן לצאת בערבוביא, אמר הקדוש ברוך הוא למינהו, אנו עאכ"ו מיד כל אחד ואחד יצא למינו. פתח שר העולם ואמר: יהי כבוד ה' לעולם ישמח ה' במעשיו. (חולין ס.).

העשבים הם מן הבריות הנחותות שהקב"ה ברא בעולמו. אף על פי כן, או דווקא משום כך, העשבים מנסים לברר מה רצון הקב"ה מהם: הם נושאים בעצמם ק"ו מן האילנות, ומבינים שעליהם 'לפשט' את עצמם עוד יותר, בכך שלא יצאו בכלאים. שר העולם רואה בהם דוגמא ומופת לבריאה, המשרתת את בוראה בצורה נאמנה. בעל הלב אריה מסביר ששר העולם לא אומר את הפסוק הזה בתורת שבה, אלא כתפילה. מוכרת האגדתא על הוויכוח האם לברוא את העולם או לא. שר העולם היה מן התומכים בבריאה, והוא שמח לדאות כי הבריאה שואפת להגשים את מטרתה. תפילתו בסוף היום השלישי היא שהמגמה תימשך – שכבוד ה' יהיה ניכר לעולם, ושה' ישמח במעשיו.

המו"מ בין הקב"ה לירח

כאן, לאחר דיון קצר בסוגיית הלכתית הקשורה לאגדתא הקודמת שאיננו מעניינינו,¹ מגיע היום הרביעי של הבריאה, ואיתו השבר:

רבי שמעון בן פזי רמי, כתיב: ויעש א-להים את שני המאורות
 הגדולים וכתיב: את המאור הגדול ואת המאור הקטן! אמרה ירח
 לפני הקדוש ברוך הוא: רבש"ע, אפשר לשני מלכים שישתמשו
 בכתר אחד? אמר לה: לכי ומעטי את עצמך! (חולין ס:)

הלבנה פונה לקב"ה בטענה שהמצב שבו נברא העולם הוא מצב של 'היעדר משילות'. אי אפשר ששני מלכים ישמשו את העולם ביחד. ר' אשר וייס² ציין שלכאורה הקב"ה לא נהג כהוגן כאשר הוא העניש את הירח מבלי לשמוע את תגובת השמש. הוא אמר שלדעתו כאשר הקב"ה שאל אותה איך שני מלכים ישמשו בכתר אחד, השמש השיבה לקב"ה שהיא לא מבינה את השאלה. הרי השמש כשמה כן היא – משמשת את העולם, על פי מצוותו של הקב"ה! לפי דבריו ברור שהבעיה הבסיסית של הירח היא ההנחה כי הוא מולך בעולם באיזושהי צורה. מהמשך המשא ומתן ברור כי הירח איננו מסתפק בשלטון בלילה, והוא מעוניין להרחיב את תחום השפעתו. על כן, הקב"ה חושף בתשובתו שכוונת הירח איננה תמימה. הוא עושה זאת בכך שהוא 'מציע' לירח לקבל חלק מהשליטה ביום, והירח דוחה זאת משום שחלק זה איננו מספק אותו:

אמרה לפניו: רבש"ע, הואיל ואמרתי לפניך דבר הגון, אמעית את
 עצמי? אמר לה: לכי ומשול ביום ובלילה, אמרה ליה: מאי רבותיה,
 דשרגא בטיהרא מאי אהני? (שם)

הקב"ה מנסה ליישב את הירח, הבריאה הראשונה שאיננה מרוצה מתפקידה. הוא עובר להצעה הבאה – על פי הירח ייקבעו החודשים:

¹ במאמר מוסגר, הסוגיית שם דנה בשאלה האם יש איסור כלליים בעשבים, שכן מעיקרא הם היו אמורים להיות מעורבבים. השאלה הזאת מחזקת מאוד את שיטת הרמב"ן בהבנת איסור כלליים – יצירת בריאה שהקב"ה לא כיוון. אולם, אין זה מעניינינו, כאמור.

² כך אמר משמו הרב אודי שוורץ בשיעור הדף היומי.

אמר לה: זיל, לימנו בך ישראל ימים ושנים, אמרה ליה: יומא נמי, אי אפשר דלא מנו ביה תקופותא, דכתיב והיו לאותות ולמועדים ולימים ושנים.

הירח מסרב גם להצעה הזאת. נדמה לי שלאור המשא ומתן בין הירח לריבונו של עולם עולה הבעיה האמיתית: הירח איננו מחפש רק כוח והשפעה, אלא גם בלעדיות, תחום שבו לשמש לא תהיה נגיעה. הירח מקבל כל הזמן הצעות שמגדילות את השפעתו, ודוחה אותן פעם אחר פעם, משום שהוא נותר תלוי בשמש. כאן הקב"ה מפנה לירח עוד הצעה מתוחכמת, צדיקים יקראו בשמו, אבל דווקא כ"קטן":

זיל, ליקרו צדיקי בשמיך: יעקב הקטן שמואל הקטן דוד... הקטן.

(שם)

הקב"ה מנסה להראות לירח שלקטנות יש מעלה. דוד היה כידוע הקטן בבני ישי, והכוונה בשמואל היא לשמואל הקטן – מי שהעידה עליו בת קול שהיה ראוי שתשרה עליו שכונה, לו דורו היה ראוי לכך.³ המפתיע ברשימה הזאת הוא יעקב, שעוד נחזור אליו בהמשך. בכל מקרה, הירח גם כאן לא הבין את המסר, והוא נותר מאוכזב מהיותו המאור הקטן:

חזייה דלא קא מיתבא דעתה, אמר הקדוש ברוך הוא: הביאו כפרה עלי שמיעטתי את הירח! והיינו דאמר ר"ש בן לקיש: מה נשתנה שעיר של ראש חדש שנאמר בו לה' - אמר הקדוש ברוך הוא: שעיר זה יהא כפרה על שמיעטתי את הירח.

(שם)

הקב"ה במובן מסוים מרים ידיים, והוא 'מתנצל' על כך שהוא מיעט את הירח. מדוע הקב"ה מצטער על המהלך שהוא עשה? נדמה לי שהקב"ה 'הפנים' שנוצר פער בין הבריאה לבינו. אם העשבים שאפו לקיים כמה שיותר את רצון בוראם, הרי שלראשונה הבריאה מחפשת לממש בעיקר את עצמה. לירח ולקב"ה יש שאיפות שונות שעומדות בסתירה. ברגע שזהו המצב, הרי שלמעשה החטא מובנה בעולם.

³ סוטה דף מ"ח (ע"ב).

הפיתרון - התפילה

ברגע שגילינו את הבעיה המובנית בבריאה, הגמרא מציגה בצידה גם את הפיתרון – הבריאה איננה שלמה בלי התפילה לקב"ה:

רב אסי רמי, כתיב: ותוצא הארץ דשא בתלת בשבתא, וכתיב, וכל שיח השדה טרם יהיה בארץ במעלי שבתא! מלמד שיצאו דשאים ועמדו על פתח קרקע, עד שבא אדם הראשון ובקש עליהם רחמים, וירדו גשמים וצמחו; ללמדך: שהקב"ה מתאוה לתפלתן של צדיקים. (חולין ס:)

העשבים שהופיעו במערכה הראשונה חוזרים כאן. כאן אנו מגלים שהעשבים, ששאפו לקיים את רצון ה', לא הגיעו לשיאם ביום השלישי. הקב"ה חיכה. הוא רצה שכאשר האדם יגיע הוא יצטרך להתפלל, כי האדם צריך להבין שהעולם במהותו פגום ודורש תיקון מתמיד.

התפילה כתיקון

המסר שעולה מכאן הוא שהבריאה בהגדרה יוצרת נתק בין הקב"ה לבין ברואיו. אם לפני הבריאה רק הקב"ה 'התקיים', הרי שמעתה עליו 'לצמצם' את עצמו, ולתת לברואים מקום משלהם עם שאיפות משלהם. הקב"ה הבין מהירח כי נוכחותו לא תמיד מורגשת, ולמעשה – אף לא תמיד רצויה בעיני ברואיו. משום כך, הקב"ה עובר למערכת יחסים שונה: העולם הנברא לא יכול להיות עולם של שלמות, אלא הוא עולם של השתלמות. הלבנה צריכה להתמעט, עד לנקודה שבה היא תעלם. בנקודה זו בדיוק נכנס האדם לפעולה – הוא זה שצריך להביא כפרה על החטא שקבוע בעולם, ולשאוף לתקן.

כזכור, בגמרא נזכר שאחד מאלו שנקראו "קטן" הוא יעקב. מה שמפתיע הוא שהפסוק איננו מדבר על יעקב האדם, אלא על עם ישראל:

פַּה הִרְאֵנִי אֶ–דָּנִי ה' וְהִנֵּה יוֹצֵר גִּבֵּי בְּתַחֲלַת עֲלוֹת הַלְקֶשׁ וְהִנֵּה לְקֶשׁ אַחַר גִּבֵּי הַמְּלָאָה: וְהִיָּה אִם כִּלְה לְאָכַל אֶת עֵשֶׂב הָאָרֶץ וְאָמַר אֶ–דָּנִי ה' סִלַּח נָא מִי יָקוּם יַעֲקֹב כִּי קָטָן הוּא:

(עמוס ז', איב)

בפסוקים מתואר שהקב"ה שאף להעלות על העם נחילי ארבה שיכלו את העשב. בדומה לאדם הראשון, עמוס מתפלל לקב"ה על העשב,

אולם הוא איננו מבקש שהקב"ה יצמיח אותנו, אלא שלא יכלה אותו. הטיעון שלו הוא שיעקב קטן ולא יעמוד בעונש הזה. כאן הביטוי 'קטן' איננו מתאר מעלה מיוחדת של עם ישראל, אלא דווקא את היותם חסרי אונים. הקב"ה מקבל את טענתו של עמוס, ומתרצה לסלוח הפעם לעם:

נַחֵם ה' עַל זֹאת לֹא תִהְיֶה אָמַר ה': (עמוס ז', ג)

בסיפור זה לא מתוארת מידת הענווה, אלא חולשת הברואים: הקב"ה יודע שהבריאה אינה יכולה להיות מושלמת תמיד. האדם לא מאיר בכל יום בעוצמה המרבית כמו השמש, אלא הוא כל הזמן בתהליך – לפעמים בגאות, ולפעמים בשפל.

התפילה כמפגש עם הקב"ה

בנוסף לתפקיד המרכזי של התפילה – דהיינו הבקשה מהקב"ה שיחוס על ברואיו וייתן את האפשרות לתקן – יש בעצם התפילה תפקיד חשוב נוסף: התפילה בהגדרתה מייצרת מפגש עם הקב"ה. כאשר האדם מתפלל, מתחנן להשלים את חוסריו, נוצר דבר נפלא ממש: הנברא מצליח – דווקא בזכות החסר שבו – ליצור בחזרה קשר עם הבורא.

את הרעיון הזה אנחנו פוגשים בשעיר הכפרה של ראש חודש: מעבר לכפרה על מיעוט הירח, השעיר משמש גם כדי לכפר על טומאת מקדש שאין בה ידיעה בכלל – לא בהתחלה ולא בסוף (ראו שבועות דף ט' ע"א). גם במועדים מובא שעיר כזה, אבל אז מטרתו מובנת – יש עלייה המונית, ויש חשש גדול שהמקדש נטמא. מדוע צריך שעיר כזה בראש חודש? לאור דברינו, התשובה פשוטה – הרעיון של שעיר ראש חודש הוא לחדש את הקשר עם הקב"ה. בשגרת היומיום הקב"ה איננו 'מורגש', ואפילו במקום השכינה טומאה עלולה להיכנס בלי שנשים לב, משום שאנחנו לא מצליחים להרגיש את הטומאה. פעם בחודש אנחנו מביאים חטאת, ומטהרים מחדש את הקשר בינינו לקב"ה.

נדמה לי שהמפגש המחודש בין האדם לקב"ה בראש חודש בא לידי ביטוי בגמרא נוספת:

ואמר רבי אחא בר חנינא אמר רבי אסי אמר רבי יוחנן: כל המברך על החדש בזמנו - כאילו מקבל פני שכינה, כתיב הכא: החדש הזה וכתיב התם זה אלי ואנוהו. תנא דבי רבי ישמעאל: אילמלא (לא) זכו

ישראל אלא להקביל פני אביהן שבשמים כל חדש וחדש - דיים.
 אמר אבוי: הלכך נימרינהו מעומד. (סנהדרין מב.)

ר' יוחנן משווה את ראש החודש ללא פחות מאשר קריעת ים סוף! מי שמברך את החודש בזמנו זוכה ליצור קשר מחדש עם הקב"ה כבורא עולם. ר' ישמעאל מכיר בקושי שציינו קודם, בקושי להקביל באמת את פני אביהם שבשמים, הבורא המרוחק. לכן, הוא מתמקד דווקא בהזדמנות הגדולה שבמולד הלבנה.

סיכום

במאמר זה עסקנו במעמד התחדשות הלבנה. בהתחלה תיארנו את החגיגות שבמעמד זה: הליך הקידוש של המולד, פתיחת מחזור חדש, והיכולת האנושית שניתנה לאדם לקבוע את המועדות.

בהמשך הצגנו את הפן השני של ראש החודש: בניגוד לשבת, ראש חודש מבטא דווקא את השפל. לאור האגדתא במסכת חולין, הסברנו שהירח מסמל את הכישלון של הבריאה להיות מושלמת בהגדרה, מכיוון שהיא מנותקת מבוראה. התפקיד שהוטל על האדם הוא להתפלל, ובכך לנסות ולהשלים את החוסר המובנה שקיים בעולם. במשימה זו קיים פוטנציאל גדול, שמעניק ממד עמוק יותר לשמחת ראש החודש. הצורך של האדם להתפלל ולתקן את הבריאה גורם לו – כנברא – ליצור קשר מחדש, לפחות פעם בחודש, עם בורא עולם.

לסיום, נציין שעם כל החגיגות שיש בראש חודש, הרי שהוא רק תחילת התהליך. המטרה היא כמובן להגיע להשתלמות. הקב"ה ציווה את בני ישראל שיקדשו את חודש ניסן כראש החודשים, אבל המטרה היא בסופו של דבר להגיע מא' בניסן אל רגע השיא, ליל ט"ו בניסן, אז הקב"ה מתגלה בעולם במלוא כוחו.

יה"ר שנזכה להמשיך ולתקן, ונזכה כפי שאנחנו מתפללים בסוף כל קידוש לבנה:

וְיִהְיֶה אֹרֶךְ הַלְבָנָה פְּאוּר הַחֶמֶה וְכָאוּר שְׁבַעַת יְמֵי בְרָאשִׁית כְּמוֹ שֶׁהִיְתָה
 קֹדֶם מְעוֹטָה, שְׁנַאֲמַר: אֶת שְׁנֵי הַמְּאֲרוֹת הַגְּדוֹלִים. וַיִּתְקַּם בְּנוֹ מִקְרָא
 שְׁפָתוֹ: וּבִקְשׁוּ אֶת ה' אֶל־לֵהִיָּהֶם וְאֵת דְּוִיד מִלְכָּם. אָמֵן.

(נוסח קידוש לבנה)